

ГЕНДЕРОВАНА БІОЛОГІЯ: наукові факти і політичні інтерпретації

**Трохи з історії аргументів про різницю
між статями**

Чия біологія “краща”

Змагання за “кращий” мозок

Гормони і влада

Наукове дослідження і культурний досвід,
або про дискурсивність знань

Про “гендерну поведінку” яйцеклітини
і сперматозоїда

**Соціобіологія й еволюційна психологія:
науки, які виправдовують нерівності**

Як можна біологічно виправдати домінування
чоловіків у політиці та великому бізнесі

Суто жіноча моногамність?

Агресія та насильство з погляду еволюційної
психології

Після ознайомлення з цим розділом ви зможете:

- 1) підсумувати, що спільного між теологічними і ранніми науковими поясненнями різниці між жінками і чоловіками;
- 2) критично аналізувати, як постають біологічні пояснення жіночої і чоловічої соціальної поведінки;
- 3) на прикладі наукових описів процесу злиття яйцеклітини та сперматозоїда пояснити, як культурний досвід впливає на звіти та висновки лабораторних досліджень;
- 4) інтерпретувати термін “дискурсивність знань”, ілюструвати це явище прикладами біологічних даних;
- 5) розширено тлумачити вираз “протилежна стать” із погляду гендерної теорії і пояснити його хибність із погляду біології;
- 6) ідентифікувати соціобіологічні міркування та ідеї еволюційної психології в журналістських текстах і тлумачити їх.

Люди зазвичай легко і беззастережно довіряють біологічним поясненням гендерної поведінки людей і соціальної різниці між ними. Такі пояснення видаються справжніми, переконливими, вони мають ореол об'єктивності. У цьому розділі ми проаналізуємо деякі з біологічних фактів, що залучаються до пояснень соціальної різниці між жінками і чоловіками.

Трохи з історії аргументів про різницю між статями

Цікаво, що майже до кінця XIX століття відмінності між жінками і чоловіками пояснювали переважно з погляду теології. Суть таких пояснень зводилась до того, що за божим задумом жінка й чоловік створені різними задля спільного життя і продовження роду. Жінка покликана народжувати дітей, опікуватись ними і підкорятися своєму чоловікові, а чоловік – головувати, мудро керувати й захищати сім'ю.

Лиш наприкінці XIX століття естафету пояснень починає переймати наука. Та докази з царин наукового знання, подібно до теологічних, продовжують обґрунтовувати одвічність і незмінність традиційного розподілу жіночих і чоловічих ролей, їх природну зумовленість. Будь-які зміни у встановленому порядку вважаються протиприродними, загрозливими, небезпечними. “Якщо жінки навчатимуться в коледжах, їх мозок стане більшим і важчим, а от їхня матка зморщиться”, – непокоїлись тогочасні спеціалісти. “Жінки мають бути звільнені від вищої освіти з огляду на величезні вимоги, які висуває до їхнього тіла процес діттонародження,” – наполягали їх колеги (цит. за: Кімел 2003, 33). Як бачимо, теологи і деякі науковці XIX століття відстоювали подібні ідеї, коли вважали, що зміни в житті жінок суперечать законам природи.

Причинок для критичного мислення

Як ви гадаєте, на основі яких даних формувались знання, що освіта для жінок є шкідливою?

Утім, консервативність подібних аргументів була очевидною навіть тоді.

Чия біологія “краща”

Сьогодні різні біологічні пояснення соціальної різниці між жінками й чоло-

віками є вельми популярними, і медіа активно тиражують їх. Ця тенденція однаково розповсюджена і в Україні, і за кордоном. Розглянемо кілька найтипівіших тем, які виникають під час таких обговорень.

Змагання за “кращий” мозок

Як головний аргумент для пояснення різниці в мисленні та поведінці жінок і чоловіків згадують головний мозок.

Практикум *Несподівано теза про те, що освіта – шкідлива для жіночого репродуктивного здоров’я, реінкарнується в сучасних дослідженнях.*

Життєві проблеми дівчат-відмінниць стали предметом вивчення в українській медицині, після чого заступниця директора Інституту педіатрії, акушерства і гінекології АМН України, професорка Тетяна Татарчук виголосила доповідь. Ось що вона сказала: “Ми обстежили учениць гімназій і ліцеїв, у яких навчаються дівчатка із щасливих, забезпечених сімей. Приблизно в половини відмінниць було виявлено порушення менструального циклу, низька стійкість перед стресами. Запитайте себе: що важливіше – зайва п’ятірка в атестаті чи щастя майбутньої жінки, дружини, матері? Я вважаю, що сучасне, чомусь дуже популярне переконання – спочатку кар’єра, а потім діти – категорично недопустиме. Спочатку треба народити дітей. А потім займатись кар’єрою! Страх бути не такою, якою тебе хотіли би бачити рідні і знайомі, має катастрофічні наслідки для здоров’я майбутньої матері.

За матеріалами газети “Акцент”
(aktsent.com.ua)

1. Як ви гадаєте, якщо порушення менструального циклу й нестійкість до стресів виявлено “приблизно в половини відмінниць”, а в іншій половини не виявлено, то чому вади здоров’я узалежнено саме від успішності в навчанні? Чи впливало з результатів дослідження, що в не відмінниць менструальний цикл і поведінка в стресовій ситуації завжди стабільні? Чи досліджувався зв’язок між здоров’ям хлопців і їх успішністю в навчанні?

2. На вашу думку, які гендерні ідеї впроваджує цей текст? Сповнений він турботою про здоров’я учениць, чи націлений на заохочення репродуктивної діяльності? Чому поставлено саме такий вибір для дівчат – добрі знання або здорова репродукція, а не, скажімо, добрі знання або здорове серце? Або гострий зір? Чому такий вибір не поставлено перед хлопцями?

3. Пошукайте інші дискурсивні складові цього повідомлення, що організовують його зміст і націлені радше на облаштування гендерних влад.

Наукові студії в цій царині розпочались ледь не з XVIII століття, тоді дослідники зважили й виміряли жіночий і чоловічий мозки і підтвердили, що головний мозок чоловіка – більший і важчий! Цей факт почали використовувати для наукового обґрунтування, що чоловіки є інтелектуальнішими за жінок від природи. Здавалося б, ось вона, істина, що підтвердить соціальні чоловічі переваги. Але незабаром цю аргументацію довелось згорнути, бо, якщо порівняти співвідношення ваги мозку до ваги тіла, то жіночий мозок показував “кращі” результати.

Подальші дослідження мозку жінок і чоловіків ставали щораз складнішими, проте спільним залишалося те саме: у всіх дослідженнях робились наполегливі спроби отримати дані, які би підтвердили наявний соціальний порядок. І такі дані неодмінно знаходились.

Наприклад, у результаті численних досліджень фізіології головного мозку людини було з’ясовано, що різні півкулі головного мозку відповідають за різні навички. Це відкриття стало поштовхом для нових спроб пояснити різницю між статями. Гендерні дослідниці й дослідники вивчали динаміку розвитку цих біологічних досліджень. Спочатку була поширена ідея, що ліва півкуля головного мозку відповідає за розум та інтелект, а права є осередком слабоумства, пристрасті й інстинкту. Чоловіки були визнані лівоцентричними.

Але згодом нові відкриття ствердили протилежне: “кращі” характеристики – геніальність, талант, творчість і

натхнення – належать правій півкулі, а ліва є осередком пересічного мислення, розрахунку й основних пізнавальних функцій. Чоловіки були названі правоцентричними, що було підтверджено дослідженнями.

Незабаром неврологи Норман Гешвінд і Пітер Беган дійшли висновку, що статеві мисленнєві відмінності програмуються ще в утробі, коли чоловічий ембріон починає виділяти тестостерон, який омиває мозок, вибірково завдає ударів по ділянках лівої півкулі, уповільнюючи її розвиток. Отже, згідно з цією гіпотезою, чоловіки схильні до талантів, пов’язаних із правою півкулею, – що на певний час усіх влаштувало.

Ідея “тестостеронового дощу” стала настільки популярною, що дотепер активно застосовується в полеміках про різницю між статями. Гіпотеза фігурує як науковий факт, незважаючи на те, що результати цих досліджень не є ані вичерпними, ані переконливими, ані непідважуваними. Фахівчиня у галузі нейронаук Рут Блеєр ще в 1980-х роках критично переглянула отримані й цитовані факти, звертаючи увагу, що результати подібних досліджень завше є “поєднанням переконливих і нерелевантних даних, ненадійних доказів і непідтверджених припущень” (Bleier 1988, 159). Вона також показала, що різниця, хоч яка незначна, завше буде всіляко акцентуватись і підкреслюватись у дослідженнях різниці між статями, а значна різниця всередині статевої групи залишатиметься непоміченою. Дослідження також можуть

ігнорувати дані, що не відповідають гіпотезі. Так, переглядаючи дані, якими підтверджували ідею тестостеронового дошу, вчена з'ясувала, що в п'ятистах семи випадках обстеження плоду в цьому дослідженні не було виявлено жодних суттєвих статевих відмінностей між півкулями мозку.

Проблеми таїлись і в тих дослідженнях, де було констатовано повільніший розвиток лівої півкулі. Хоч ліва півкуля і розвивалась повільніше, але "не було виявлено жодного причинкового механізму, що вказував би на зв'язок між тестостероном і повільнішим розвитком лівої півкулі" (Nelson 1996, 105). Пов'язуючи "чоловічий" гормон із "кращим" мозком, учені отримували ефектне біологічне пояснення того, що відбувалося в соціальному житті людей. Але ж це пояснення є радше наслідком знань про соціальні статуси жінок і чоловіків, ніж науковим і безстороннім знанням.

Із дослідження Гершвінда і Бегана також випливає, що чоловічий мозок значно більш латералізовано (тобто в ньому більше виявляється розвиток однієї півкулі, ніж іншої), тоді як жіночому притаманна радше однакова розвиненість півкуль.

Навколо латералізації розгорнулась нова гаряча полеміка. Після серії невдалих спроб знайти "кращу" півкулю, учені переформулювали завдання і почали шукати суть різниці між статями не в ліво- чи правоцентричності, а в ступені їх латералізації, тобто в ступені різності півкуль.

Незабаром Бафері і Грей дійшли протилежного висновку, ніж Гершвінд і Беган: жіночий мозок більш латералізований, порівняно з чоловічим, а це, на їхню думку, шкодить просторовій орієнтації. І того ж року біологічна психологиня Леві проголосила, що мозок у жінок менш латералізований, ніж у чоловіків, і що саме це є причиною проблем із просторовим орієнтуванням у жінок. Гендерні дослідження показують, що дотепер "практично немає доказів на підтримку жодного з цих поглядів, однак це не завадило більшості вченим повірити доказам Леві" (Кімел 2003, 46).

Однак знайти універсальні відмінності між головним мозком жінок і чоловіків навряд чи можливо взагалі. Та навіть якщо вдасться виявити якусь остаточну і вирішальну відмінність у структурі головного мозку, що вирізнятиме геть усіх жінок від геть усіх чоловіків (що дуже сумнівно), однаково неможливо з достатньою мірою вірогідності пов'язати цю рису із соціальною поведінкою:

Насправді, небагато знайдеться переконливих доказів наявності суттєвих мозкових відмінностей між жінками й чоловіками. Професор мікробіології та молекулярної генетики у Гарвардській медичній школі Джонатан Беквіс стверджує: «Якщо навіть і буде виявлено відмінності, абсолютно неможливо при цьому співвіднести певні відмінності в будові мозку з якимсь особливим поведінковим шаблоном чи своєрідною здібністю» (Кімел 2003, 48).

Гормони і влада

Гормони – ще одна облюбвана тема, що в очах людей здатна вичерпно пояснити різницю між жіночою і чоловічою поведінкою. Загальновідомими є факти, що існує жіночий гормон естроген і чоловічий гормон тестостерон, які начебто визначають усе – і жіночу сентиментальність та м'якість, і чоловіче змагальництво та агресивність. Але в численних популярних замітках і новинах, де йтиметься про ці “жіночі” й “чоловічі” гормони, ви рідко знайдете (та й чи знайдете взагалі) твердження, що обидва гормони впродовж усього життя виробляються в тілах і жінок, і чоловіків. А тим паче те, що один гормон здатний трансформуватись в інший.

У різних людей пропорція жіночих і чоловічих гормонів у організмі є різною. Пропорція гормонів також різниться в однієї людини в різні періоди її життя. Скажімо, після менопаузи в жінок кількість “жіночих” гормонів менша, ніж у чоловіків їх віку. У деяких жінок, натомість, рівень тестостерону може бути вищим, ніж у деяких чоловіків.

Факту, що в середньому в чоловіків рівень тестостерону набагато вищий, ніж у жінок, можна протиставити знання про те, що діапазон рівнів тестостерону в чоловічій групі теж дуже широкий.

Тестостерон тривалий час вважали не просто джерелом розвитку маскулінності у хлопчиків, але й біологічною причиною агресії: що вищий у людини рівень тестостерону, то вища її агресивність, і з цим пов'язували агресивнішу

соціальну поведінку чоловіків, у порівнянні з жінками. Але дослідження останнього десятиліття показали, що не високий рівень тестостерону зумовлює агресивну поведінку, а якраз навпаки: цей гормон виробляється в процесі агресивної поведінки, він є наслідком агресивності.

Теодора Кемпер описує кілька обстежень тенісистів, студентів-медиків, борців, учасників змагань із водного спорту, парашутистів і кандидатів на високі посади, у яких під час виграшу і поразки визначали рівні тестостерону. Як показало це обстеження, вигравали не ті, хто мав вищий тестостерон, а навпаки, у переможців рівень тестостерону стрімко зростав. Тестостерон, відтак, не провіщає домінуюльну позицію або високе становище, а є наслідком успіху. Ті ж переживання спричиняли ріст рівня тестостерону і в жінок. Гормони не визначають соціальної поведінки жінок і чоловіків. Це поведінка спричиняє сплеск тестостерону в усіх людей.

Наукове дослідження
і культурний досвід,
або про дискурсивність знань

Схоже, ми маємо до справи із ситуацією, коли соціальний досвід і культурні знання вчених серйозно впливають на науковий підхід й одержані результати досліджень. На це здавна звертали увагу гендерні дослідниці й дослідники. Як ви думаєте, чи на основі вивчення психологічних характеристик людей учені змогли б дійти висновку про те, скільки статевих груп є в суспільстві (якби попередньо цього не знали)? Мабуть,

ні. Але в книжкових крамницях ви завжди знайдете популярну полицю з дослідженнями “про різницю в психології жінок і чоловіків”. У 1978 році Кеслер і Маккенна писали:

Біологічні, психологічні і соціальні розбіжності не провадять нас до висновку про те, що гендерів є два. Зате наше знання, що гендерів є два, підводить нас до “відкриття” їх біологічних, психологічних й соціальних розбіжностей.

Таке явище, коли наукові дослідження (біологічні чи будь-які інші) перебувають під сильним впливом культурних обставин і визначаються культурно заданими моделями гендерної поведінки, обґрунтовують і виправдовують ці моделі, учені назвали *дискурсивністю знань*. Це значить, що знання перебувають під тиском дискурсивних влад і нерідко спрямовані на виправдання й оприроднення цих влад. Найважче за таких обставин вийти з позиції самоочевидності і поставити перед собою питання: а як може бути інакше?

Про “гендерну поведінку” яйцеклітини і сперматозоїда

Часто трапляється так, що культурні уявлення впливають, корегують, визначають або й унеможливають певні біологічні відкриття. Така ситуація склалася у сфері знань про утворення зиготи, тобто злиття яйцеклітини і сперматозоїда.

У 1980-х роках американська вчена Емілі Мартін вирішила дослідити, як у популярній літературі, підручниках і наукових журналах описують процес

розмноження. Учена зі здивуванням виявила в цих описах “як «фемінно» поводить яйцеклітина, і як «маскулінно» сперматозоїд” (Matin 1991, 489). У таких описах яйцеклітина велика і пасивна, сама вона не рухається, натомість її “транспортують”, “виштовхують”, “переносять” по фалопієвих трубах; неначе спляча красуня, вона покірно чекає на свого принца (сперматозоїда), що мчить до неї і пробудить її зі сну (запліднить). Сперматозоїди в цих наукових і науково-популярних описах завжди, як “справжні чоловіки”, активні, цілеспрямовані, вони наполегливі, змагальницькі, своїми цупкими хвостиками вони вправно допроваджують себе до сплячої красуні, а найсильнішому і найпрудкішому дістається головний приз — принцеса (яйцеклітина).

Щоб переконатись, що все саме так і відбувається, антропологиня долучилась до експертної команди, сформованої для проведення мікробіологічного лабораторного дослідження мобільності сперматозоїдів. Ця тривала лабораторна робота була покликана з’ясувати силу і мобільність сперматозоїдів, щоб розробити новий тип контрацепції, спрямованої на сповільнення руху сперматозоїдів.

Результати лабораторних досліджень виявились несподіваними: сперматозоїди, про які завжди говорили як про цілеспрямовані, швидкі живчики, майже не вміли рухатися вперед. Їх голівки вертілися з боку в бік у десятеро швидше, ніж їх тіла посувалися уперед. Таке їх метання з боку в бік сприяло лише одному – вони могли відштовху-

ватися від перешкоди і так оминати її. Емілі Мартін коментувала цю обставину так:

У цьому є сенс. Сперматозоїду не треба вміти забурюватись, бо інакше він почне вкопуватись у перший-ліпший бар'єр, на який натрапить. Сперматозоїд радше повинен вміти якомога довше втікати від перепони.

Цікаво, що коли сперматозоїд внаслідок руху за логікою “відштовхуватися від усього, на що натрапляєш” досягав яйцеклітини, то і її він розглядав як чергову перешкоду, яку необхідно оминати. Але молекули на поверхні яйцеклітини вступали у взаємодію з протеїновими молекулами на поверхні сперматозоїда: протеїнова молекула сперматозоїда має заглибину, у яку, як у кишеньку, заскакує молекула-вузлик або молекула-кулька яйцеклітини, закріплює сперматозоїд на своїй поверхні і міцно притискає його голівку до своєї оболонки. Унаслідок цього контакту сперматозоїд випускає спеціальні ензими, що хімічно пом'якшують поверхню яйцеклітини і сперматозоїд потрапляє під верхню оболонку яйцеклітини. Тільки один сперматозоїд може утворити з яйцеклітиною першу клітину ембріона, інші ж, які також уже прикріплено до її поверхні і які пробіралися під верхню оболонку, у заплідненні брати участь уже не можуть.

Така картина злиття яйцеклітини і сперматозоїда значно відрізнялась від того, як учені описували марафонський біг сперматозоїда до яйцеклітини раніше. За такої ситуації, каже Емілі Мартін, яйцеклітину можна назвати радше

активною зазивачкою, аніж пасивною реципієнткою; можна описати її як “активний хімічний капкан”, що заманює й утримує сперматозоїд; можна говорити про “перемовини” між яйцеклітиною та сперматозоїдом, коли вони з'єднують свої протеїнові молекули й очікують злиття.

Після цього відкриття у сфері мікробіології Емілі Мартін продовжувала уважно стежити за описами біологічних звітів. Але там і далі йшлося про “активних сперматозоїдів”, про “пенетрацію” (проникнення всередину за взірцем статевому акту) ними пасивно очікувальної яйцеклітини, про “замок і ключик” (де ключиком був, звичайно ж, сперматозоїд, бо ключик мобільний і він “входить” у замок), а також говорили, що сперматозоїд “гарпунить” яйцеклітину і прикріплюється до неї, відтворюючи ту саму механіку проникнення. Так продовжували описувати процеси запліднення навіть після того, як на основі експериментальних даних було встановлено, що сам сперматозоїд не здатен пробити поверхню яйцеклітини і проникнути в неї: під час експериментів було показано, що коли яйцеклітина була нежива, жоден сперматозоїд не зміг потрапити під її верхню оболонку.

Коли дослідниця запитувала біологинь та біологів, чому їхній опис містить стільки неточних і саме таких метафор, учені погоджувалися, що це не зовсім те, що вони спостерігають під мікроскопом, але що це – єдині образи, які спадають їм на гадку, коли треба описати побачене в лабораторії.

Емілі Мартін впевнена, що вчені не навмисно спотворювали дані дослідження. Обрані образи були єдиною відомою їм “мовою”, її вони автоматично використовували для опису процесів злиття статевих клітин. Проблема полягає в тому, що ці образи були надиктовані культурними нормами. Водночас із відкриттям мікробіологічних процесів відбувалось наповнення їх культурними смислами, і в цей спосіб “оприроднювались”, натуралізувались соціальні норми жіночості й чоловічості (тобто відмінності й нерівності). Минуло ще кілька років, перш ніж учені, під тиском феміністичної критики, почали шукати і підбирати інші метафори, аби описати побачені під мікроскопом процеси.

Насправді, зізнавалась учена, вона й сама не відразу помітила розрив між відкриттям і його описом. Треба було кілька років спостережень, перш ніж вона звернула увагу на цю культурно конструйовану компоненту в біологічних звітах.

Якби не перенесення взірців соціальної гендерної поведінки на яйцеклітину та сперматозоїди, зізнались учені, їхнє відкриття могло б статися значно раніше. Наприклад, якби від сперматозоїдів, свідомо чи ні, не очікували виправдання соціального гендерного порядку, то ще сто років тому, коли біологи вперше побачили сперматозоїд під мікроскопом, вони могли б описати їх як слабкі клітини, що механічно штовхають себе з боку в бік, але не такі, що можуть стрімко рухатися вперед.

Чи можна писати нейтрально про біологічну різницю між жінками і чоловіками? Емілі Мартін продовжувала дослідження і звернула увагу, що під впливом феміністичної критики в описах намагались уникнути стереотипних образів “пасивна яйцеклітина і активний сперматозоїд”, однак зовсім не свідомо почали використовувати інші гендерні штампи того самого владного порядку. У нових описах з’явилися повідомлення про “агресивну яйцеклітину”, змодельовану за прототипом образу “жінка-вамп”, яка полювала на жертву-чоловіка.

Новий імідж дарував яйцеклітині активну роль, але коштом змалювання її агресивною хижачкою (Martin 1991, 498)

Мова не є дистильованою, вона наповнена владними дискурсами, їх продукує і сама є їх продуктом, а тому автоматично і непомітно приносить ці культурно створені гендеровані образи в описи наукових відкриттів та експериментів. Мова не є нейтральною і може накидати свою логіку і в медійних матеріалах на різні теми. Це може бути інтерв’ю з народною депутаткою або репортаж про чемпіонат із футболу, та мова однаково міститиме політичну гендерну компоненту.

Соціобіологія та еволюційна психологія: наука, яка виправдовує нерівності

Окрім фізіології, різницю в поведінці жінок і чоловіків чимало інтерпретовано також у контексті таких дисциплін,

Екскурс у біологію

Про “протилежну стать”

Ми звикли говорити про стать як про протилежну: “Як привернути увагу протилежної статі?”, “Скільки ви витрачаєте на протилежну стать?” – типові заголовки сучасних видань. Звідки ж черпає свою ідею метафора протилежності?

На перший погляд об'єктивне виправдання образу “протилежна стать” відсилає до анатомічних особливостей жіночого і чоловічого тіла – до геніталій. Жіноча вагіна розглядається часто як симетричний відповідник чоловічого пеніса. Мовляв, сама природа створила жіночу вагіну і чоловічий пеніс як анатомічно симетричні, протилежні і взаємодоповнювальні (комплементарні) частини.

Таке розуміння геніталій має давню історію. Античний філософ-лікар Гален Пергамський (130–200 рр. н.е.) запропонував ідею, що вагіна є “внутрішнім пенісом”. Через брак у жінок життєвої енергії, він не може бути випгтовхнутий назовні і залишається всередині жіночого тіла. Відтак, жіноча статева система розглядалася як недорозвинута чоловіча (Воронцов 2003).

Але, з огляду на біологічні дані, метафора про протилежність вагіни і пеніса – сумнівна. З точки зору біології, вагіна і пеніс не є біологічними аналогами. Хоч пеніс може проникати у вагіну і так може відбуватись транспортування сперми для запліднення, та анатомічним і біологічним аналогом пеніса на жіночому тілі є клітор. Жіночий клітор розвивається з тих самих тканин ХХ ембріона, із яких в ХУ ембріона розвивається пеніс, і має подібну структуру.

Ще в ХІХ столітті було зроблено відкриття, що на ранньому етапі внутрішньоутробного розвитку статеві органи зародків обох статей цілковито ідентичні. Генітальна частина шеститижневого ембріона складається з низки проток (трубочок). На цьому етапі те, що в майбутньому стане яйниками і тестикулами, тепер однаково заховане в черевній частині і називається гонадами. У жіночого ембріона вивідні від гонад протоки розвиваються в органи жіночої статевої системи – фалопієві труби, матку, вагіну. А в чоловічого плоду ці протоки зникають. Замість цього, інші протоки розвиваються в органи чоловічої статевої системи. Але в ембріона будь-якої статі є зачатки обох статевих систем: на ранніх етапах розвитку жінка має зачатки чоловічої статевої системи, а чоловік – жіночої. А клітор і пеніс розвиваються з того самого статевого горбка. Отже, жіноча вагіна не є анатомічним, біологічним антиподом, протилежністю чоловічого пеніса, як це оповідає дихотомічна доктрина.

Уявлення про вагіну і пеніс як протилежні органи радше надиктовані соціальним гендерним порядком і мають культурне походження. Ідея про “протилежність” і “взаємодоповнюваність” вагіни і пеніса нагадує, як протилежної взаємодоповнювально побудовано розподіл гендерних ролей і робіт у суспільстві. Як пише Дмитрій Воронцов: “Протиставлення [пеніса і вагіни] вдало поєднується з ієрархічною структурою суспільства, у якому чоловіки й жінки мають різний соціальний статус і виконують взаємодоповнювальні соціальні ролі” (Воронцов 2008, 22).

Так, медійна мова “протилежності” біологізує посередництвом геніталій соціальний гендерний порядок. Адже біологічний, функціональний опис вагіни і пеніса не обов'язково повинен супроводжуватись ідеєю протилежності. Та й що протилежного в хромосомах ХХ і ХУ?

як соціобіологія та еволюційна психологія. Це нові, порівняно молоді напрями біологічної та психологічної наук, що виникли на перетині біології, генетики і психології.

Соціобіологія і еволюційна психологія опираються головню на еволюційну теорію Дарвіна. Усі форми жіночої і чоловічої поведінки в ній тлумачать як біологічно і природно доцільні з погляду “природного відбору”. Логіка еволюційної теорії така: якщо в процесі еволюції видів взагалі (і людини як виду) закріпився поділ на дві статі і певний розподіл соціальних ролей, це означає, що саме такі форми поведінки є найсприятливішими для виживання людського роду.

Як можна біологічно виправдати домінування чоловіків у політиці та великому бізнесі

У пострадянських країнах соціобіологія набула популярності завдяки еволюційній теорії статі російського вченого-біолога Вігена Геодакяна. Ця гіпотеза потрапила в низку університетських підручників із соціології, психології та філософії – і завдяки цьому поступово набула статусу доведеного наукового знання.

Головна думка цієї теорії полягає в тому, що чоловіча стаття є, так би мовити, експериментальним майданчиком для природи, а отже, розвивається, еволюціонує швидше. Чоловіки мають ширшу амплітуду розподілу ознак, тобто за будь-якою психологічною ознакою на екстремумах будуть лише чо-

ловіки, а не жінки (наприклад, найрозумніші і найдурніші; найагресивніші та наймиролюбніші). Жіноча стаття, за Геодакяном, слугує для накопичення ознак, уже випробуваних на чоловіках, тому показники всіх характеристик у групі жінок скупчуються в зоні середніх значень (середні показники інтелекту, агресивності тощо).

Звідси вчений робить такі висновки: чоловіки володарюють у суспільстві саме тому, що політична й бізнесова діяльність є інноваційною, екстремальною, сповненою невизначеностей і ризиків, а жінки, закономірно, виконують випробувані тисячоліттями традиційні заняття, як-от ведення домашнього господарства й догляд за родиною.

Тобто, за теорією Геодакяна, гендерні розподіли в суспільстві є наслідком накопичених у процесі еволюції генетичних змін, а відтак справедливими й неподоланими. Водночас, з погляду цієї теорії, поява жінок на посадах найвищого політичного рівня є радше аномалією і прикладами неприродних процесів. Чи випадково, що така візія сутогосна з позиціями теологів XIX століття, які вважали неприродною жіночу освіту?

Суто жіноча моногамність?

Статеве життя – улюблена тема еволюційної психології, чимало її ідей спрямовано на пояснення саме сексуальної поведінки жінок і чоловіків. Один із найбільш впливових авторів у цій царині, американський психолог Девід Басс, на підставі експериментальних даних

Практикум Прочитайте фрагменти з підручників “Психологія особистості” та “Диференціальна психологія”. Проаналізуйте текст, підхід до проблеми, ключові аргументи, мову та теми, порушені в запропонованих візіях. Які висновки можуть зробити майбутні психологині та психологи на основі таких даних?

У 60-і роки XX століття В. А. Геодакьяном була сформульована теорія статевго диморфізму. Відповідно до цієї теорії, чоловіча стать є передовим загоном популяції, який вирішує проблеми формування нових генетичних тенденцій, що передаються потомству під час зіткнення з умовами середовища. Жіноча стать виконує місію збереження генетичного здобутку, накопиченого на попередніх етапах еволюції.

... Завжди, коли статеві розбіжності виявляються в дослідженнях, розгортається дискусія, чи зумовлені вони тиском генетичних програм, чи ці розбіжності визначаються соціально-культурним тиском. Для більшості статевих відмінностей соціальний контекст є принциповим, хоча останнім часом говорять, що статеві відмінності зумовлені також функціональною асиметрією мозку. У жінок півкулі головного мозку функціонально менш диференційовані, ніж у чоловіків.

Столяренко О. 2010. Психологія особистості (курс лекцій та практикум). Кам'янець-Подільський: Медобори-2006.

Спостерігається статевий диморфізм у появі хвороб (усі нові захворювання спочатку з'являлися в чоловіків), будові мозку (у чоловіків чіткіше виражена асиметрія півкуль й оперативних систем – кори і лівої півкулі, а в жінок – консервативних систем – підкірки й правої півкулі, що зумовлює переважання в чоловіків аналітичного мислення, у жінок – інтуїтивного, образного й почуттєвого (чуттєвого) пізнання). Завдяки меншій асиметрії жінки також більш наукувані. У культурно-історичному процесі кожна нова професія спочатку є чоловічою і лише потім стає жіночою тощо.

Палій А. 2010. Диференціальна психологія: навчальний посібник. К.: Академвидав.

доводив, що жінки й чоловіки мають різні “еволюційно-стабільні” форми шлюбної поведінки. Це безпосередньо пов'язано із тим біологічним фактом, що яйцеклітини “спочивають” в організмі жінки вже з моменту її народження, їх кількість обмежена, а отже, “їх треба використовувати ощадно”. Тіло жінки про це “знає” і “мотивує” обачно й продумано обирати статевго партнера (“самця-запліднювача”), що не лише зачне дитину, але й буде стабільно довше залишатись поруч після

народження дитини, забезпечуючи їх їжею, житлом, одягом і необхідним захистом. Так виглядає біологічне обґрунтування такої начебто спільної жіночої характеристики, як схильність до моногамності. Саме цей аспект статевго життя, переконує Басс, є для жінок набагато вагомим, ніж статевий акт сам по собі.

У чоловіків, з погляду еволюційної психології, усе облаштовано інакше, бо в організмі дорослого чоловіка щодня продукуються мільйони статевих

клітин – сперматозоїдів. Із цього виводиться, що “біологічна програма” змушує чоловіків запліднити якомога більше різних жінок: адже одна жінка не в змозі народити велику кількість дітей, на відміну від багатьох жінок. Ось чому, стверджує еволюційна психологія, усі чоловіки від природи схильні до полігамності – секс із багатьма різними партнерками є для них ціллю, бо дає змогу розповсюдити свій генетичний матеріал якомога ширше. Якщо чоловік не демонструє потреби такої сексуальної поведінки, то під сумнів ставиться не наукова теорія, а повноцінність самого чоловіка.

Агресія та насильство з погляду еволюційної психології

Еволюційна психологія так само виправдовує біологією схильність чоловіків до агресії і насильства. З погляду ідеології “біологічного виживання” та інстинкту продовження роду, виглядає так, що більше шансів мати нащадків є у тих чоловіків, що перемагають у конкурентній боротьбі з іншими “самцями”: переможним призом є можливість

запліднити бажану жінку. Слабші чоловіки мають нижчі шанси залишити після себе потомство; тобто внаслідок природного відбору саме агресивність є тою рисою, що закріплюється з покоління в покоління і входить до переліку якостей “справжніх чоловіків”, а протилежні риси (чутливість, ніжність, турботливість) мають усі шанси вимерти.

Але такі міркування еволюційної психології заходять у глухий кут, коли справа стосується домашнього насильства, яке чоловіки чинять над своїми дружинами чи партнерками. Який “природний” сенс у насильстві щодо людини, яка, з погляду еволюційної психології, уже є “відвоюваною” і потрібна для продовження роду цього чоловіка? Чому в ситуації домашнього насильства чоловіки не виконують “біологічної програми” запліднення, до якої напевно прагнуть, а навпаки, калічать або вбивають свою партнерку?

Іншою формою статево обумовленого насильства є згвалтування. Учені, що промовляють із позицій еволюційної психології, наполягають, що сексуальне насильство скоюють лише ті чоло-

Практикум Спробуйте задля експерименту логічно довести протилежне до висновків Басса. Наприклад: жінки, які продукують одну яйцеклітину щомісячно, схильні до полігамності, аби мати якомога більше “татів”, які б доглядали за дитиною (що більше постачальників благ – то більш захищеною є дитина); а чоловіки, навпаки, тяжіють до моногамності, аби не виснажитись надміру, матеріально підтримуючи багатьох дітей водночас. Запропонуйте інші подібні вигадані оповідки, що пояснювали б репродуктивною системою гендерну поведінку і сексуальність людей. Намагайтеся при цьому стежити, аби не відтворювати стереотипи, але на основі тих самих біологічних даних доводити протилежне до стереотипних уявлень.

віки, які програють у відкритій конкурентній боротьбі з іншими “самцями”. Такі чоловіки не мають інших “легальних” способів “передати свій генетичний матеріал”, спричинитись до появи свого потомства.

Але тут еволюційна теорія знову заходить у безвихідь, якщо розглянути випадки зґвалтувань дружин чи постійних партнерок. Статистика свідчить, що такі зґвалтування не є рідкістю, але як тоді можна пояснити ці дії з погляду біологічної доцільності? Такі тлумачення еволюційної психології також не здатні пояснити, чому чоловіки гвалтують інших чоловіків, або дітей, або жінок похилого віку – тобто людей, які фізіологічно нездатні народжувати? Гвалтування в більшості випадків супроводжується побиттям чи каліцтвом

потерпілої, або навіть убивством. Тоді, якщо “природним” мотивом такого статевого акту є інстинкт продовження роду, то супровідна поведінка, вочевидь, ніяк не сприяє цьому.

Причинок для критичного мислення

Основні положення соціобіології та еволюційної психології зазнають ґрунтовної критики спеціалісток і спеціалістів із різних наукових цехів – біології, генетики, соціології, історії, археології. Яка тоді логіка в тому, що саме ці ідеї найбільш активно популяризуються через медії та підручники? Чому критичні до соціобіології ідеї, навпаки, мало поширені в медійних текстах та сюжетах?

Антропологічні дослідження свідчать, що світ людських стосунків дуже розмаїтий, і в ньому можна знайти різ-

Екскурс в історію

У 1915 році відома американська письменниця і поетка Еліс Д. Міллер, учасниця руху суфражисток за виборчі права жінок, написала сатиричне есе-“дзеркалку”, обґрунтовуючи, чому чоловіки не можуть мати виборчі права. Логіка, застосована авторкою есе, дуже подібна до соціобіологічних пояснень: в обидвох випадках апеляція до стереотипних гендерних характеристик стає поясненням, чому люди певної статі мають бути відстороненими від певних ресурсів чи позбавлені певних прав.

Чому ми не хочемо давати чоловікам виборче право

1. Тому що місце чоловіка в армії.
2. Тому що жоден справжній чоловік не схоче вирішувати проблеми без боротьби і війни.
3. Тому що, якщо чоловіки опанують миролюбні методи, то “втратять свою мужність”, і жінки перестануть звертати на них увагу.
4. Тому що чоловіки втратять свою чарівність, якщо полишать природну для них царину і будуть цікавитись чимось іншим, а не перемогами, стрільбою, військовою формою тощо.
5. Тому що чоловіки надто емоційні, щоб голосувати: їхня поведінка на футбольних матчах і політичних зборах переконливо це доводить. Тож їхнє прагнення апелювати до сили робить їх нездатними до управління.

ні типи партнерств і статевих практик, різні варіанти соціальної взаємодії. Серед них є й ті, що сильно різняться від моделі “самець агресивно запліднює, самка турбується про потомство”. Та й природна доцільність цієї моделі теж вигадана. Теоретичні постулати соціобіології та еволюційної психології змушують нас вірити, що соціальний устрій, який оточує нас, є єдино можливим і правильним, але не пояснюють інші моделі соціального устрою. У таких випадках учені вибудовують систему доказів, вибірково беручи із життя людей і тварин лише ті факти і відомості,

що підтверджують відпочаткову їх ідею.

Підсумовуючи, звернемо увагу ще раз, що тексти і знання постають не у вакуумі, а в середовищі, сперезаному владними гендерними векторами (дискурсами). Ці вектори непомітно насаджують оцінкову рамку, логіку, мову, образи і впливають на отриманий результат (тексти, висновки). Гендерно чутливе, критичне, рефлексивне письмо може упередити від того, аби несвідомо рухатися вздовж наперед визначених векторів, а навпаки, свідомо вибирати власні стратегії письма.

Рекомендована література

- Ленон Кетлін. 2006 (1998). Природничі науки // Антологія феміністичної філософії / Під ред. Е. Джагер, А. Янг; пер. з англ. Б. Єгідис. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”. – С. 228–237.
- Тартаковская Ирина. 2006. Биологические факты и политические интерпретации: Разделились беспощадно мы на женщин и мужчин... // Гендер для “чайников”. – М.: Звенья. – С. 12–25.
- Martin Emily. 1991. The Egg and the Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles // Signs. – Vol. 16. – № 3. – P. 485–501. (Частково публікацію в перекладі можна знайти тут: <http://ravnopravka.ru/?p=437>)